

Η ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

Υ Π Ο
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α. ΔΡΙΤΣΑ

‘Ο Β’. μ.Χ. αἰὼν εἶναι ἡ κρισιμώτερα περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν σοβαρότητα τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζει ἡ ἐν διαμορφώσει χριστιανικῆ Ἐκκλησία. Ἐν τῶν προβλημάτων τούτων εἶναι ἡ προσηλυτιστικὴ δραστηριότης τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τὸ χριστιανικὸν ἔνδυμα ἔκρυπτον τὴν πολύμορφον καὶ λίαν ἐπικίνδυνον συγκρητιστικὴν διδασκαλίαν των. Ἡ ἐπέκτασις τοῦ Γνωστικισμοῦ ἀπετέλει πραγματικὸν καὶ μέγαν κίνδυνον διὰ τὴν δογματικὴν καὶ διοικητικὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας¹. Αὕτη κατέβαλε συντόνους προσπάθειάς πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐκ τοῦ Γνωστικισμοῦ σοβαροῦ κινδύνου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐχρησιμοποίησε διάφορα μέσα² καὶ κατεπόλεμησεν αὐτὸν διὰ πολλῶν ἐπιφανῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς³. «Πρὸς τοῦτο, λέγει ὁ καθηγητὴς Κ. Μπόννης, ἀναπτύσσεται ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν πεπαιδευμένων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καὶ εἰς φιλολογικὸς ἀγῶν, ὅστις ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον ἀναγκαῖος, διότι ἐπρόκειτο περὶ ἰδεῶν, θιγουσῶν αὐτὰς ταύτας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θεμελιώδεις διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου»⁴. Οὕτω, παραλλήλως καὶ κατ’ ἀντίδρασιν πρὸς τὴν πλουσιωτάτην Γνωστικὴν φιλολογίαν ἐδημιουργήθη λίαν ἀξιόλογος ἀντιαιρετικὴ καὶ δὴ ἀντιγνωστικὴ χριστιανικὴ γραμματεία. Σπουδαῖον τμῆμα ταύτης ἀποτελοῦν τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνου.

Οὗτος, γεννηθεὶς πιθανώτατα ἐν Σμύρνῃ περὶ τὸ 140 μ.Χ., ἐνθα ἤκουσε τὸν Πολύκαρπον⁵, ὡς ἐπίσκοπος (177 ἢ 188-203 μ.χ.) εἰργάσθη δραστηρίως

1. Πρβλ. Ι. Καραβιδopoulos, Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου, Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, Θεσ/κη 1965, σ. 5.

2. Πρβλ. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθήναι 1948, σ. 63-66.

3. Εἰδικώτερον μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολούμεθα εἰς ἄλλην μελέτην, ἡ ὅποια θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς.

4. Κ. Μπόννης, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν γραμματείαν 96-325 μ.Χ., Ἀθήναι 1974, σ. 174.

5. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστ. V, 20. PG 20, 485. Εἰρην., Ἐλεγχος... III, 3,3 PG 7, 852.

καὶ μετὰ ζήλου διὰ τὴν διάδοσιν καὶ στερέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἰδίως μεταξὺ τῶν Κελτῶν. Μετ' ἰδιαζούσης δὲ σφοδρότητος κατεπολέμησε τοὺς περιοδεύοντας Γνωστικούς, καὶ δὴ τοὺς Βαλεντινιστὰς Μαρκοσιανούς. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὁ Εἰρηναῖος ἐχρησιμοποίησεν ἐπιδεξίως καὶ τὸν γραπτὸν λόγον. Τὰ περισφθέντα προϊόντα τῆς γραφίδος αὐτοῦ μαρτυροῦν συγγραφεὰ οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Πρὶν ἀποδυθῆ εἰς τὸν ἀντιγνωστικὸν ἀγῶνα, κατὰ τὸν H. E. von Campenhausen, οὗτος ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ὑπὸ τῶν προκατόχων του παραδοθεῖσαν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν, διότι ἤθελε νὰ μείνῃ πιστὸς φύλαξ καὶ προστάτης τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως⁶. Εἶναι μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ἔτυχε καὶ φιλοσοφικῆς τιнос μορφώσεως⁷, καθ' ὅσον ἡ Σμύρνη ὑπῆρξεν ἀξιόλογος ἐστία ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α'. μ.χ. αἰῶνος⁸. Ὑπὸ τινων ὑποστηρίζεται ἡ ἀποψις, ὅτι ὁ Εἰρηναῖος πιθανὸν ἐγνώριζε τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Θεοφίλου⁹. Ἐξ ἄλλου οὗτος ἔζη μὲν ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐξέφραζε ταύτην, ἀλλὰ συγχρόνως ἔζη καὶ εἰς τὸν φιλοσοφικὸν-ρητορικὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς του¹⁰. Κατ' αὐτὴν ἡ ρητορικὴ ἐκυριάρχει εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀποτελοῦσα σημαντικὸν στάδιον τῆς μορφώσεως¹¹. Ἀκόμη καὶ ἐὰν δὲν ἐσπούδασεν εἰς ρητορικὰς σχολὰς, πρέπει νὰ ἔχη λάβει πῦρρον τῆς ρητορικῆς, ἡ ὁποία ἦτο ἀνεπτυγμένη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ δυνατὸν νὰ ἤκουσε τὸν Αἴλιον Ἀριστείδην¹². Κατὰ τὸν Grant ἂν καὶ ἀγνοοῦμεν τοὺς διδασκάλους τοῦ Εἰρηναίου, ἔθνικοὺς ἢ χριστιανούς, πάντως οὗτος ἦτο εἰς ἱκανὸς καὶ νοήμων μαθητῆς ἀμφοτέρων¹³.

Ὁ Εἰρηναῖος εἶχε μελετήσῃ τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, ἦτο δὲ ἀρ-

6. Παρὰ I. Καραβιδόπουλου, ἔ. ἀ., σ. 6· πρβλ. Εἰρηναίου, "Ἐλεγχος... III, 3,3, PG 7, 849-BII.

7. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ θέματος τούτου ἰδέ: W. R. Schoedel, *Philosophy and Rhetoric in the Adversus Haereses of Irenaeus*, ἐν *Vigil. Christ.* XIII (1959), 22-32· πρβλ. καὶ R. M. Grant, *Irenaeus and Hellenistic Culture*, ἐν *Vigil. Christ.* XXI (1967), 158-164.

8. Πρβλ. A. Benoit, *Saint Irenée*, Paris 1960, σ. 50· I. Καραβιδόπουλου, ἔ. ἀ., σ. 6 σημ. 4.

9. Πρβλ. I. Καραβιδόπουλου, ἔ. ἀ., σ. 9.

10. Πρβλ. R. M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 158· ἐπίσης P. Hefner, *Theological Methodology and st. Irenaeus*, ἐν *Journal of Religion* 44 (1964), 294-309 καὶ Richard Volkman, *Die Rhetorik der Griechen und Römer-Hildesheim* 1963.

11. H. I. Marrou, *A history of Education in Antiquity* (transl. by G. Lamb, 3rd. ed.), London 1956, σ. 265, 283· πρβλ. καὶ R. D. Sider, *Ancient Rhetoric and the art of Tertullian*, Oxford 1971, σ. 11.

12. R. Wilken, *The Homerocento in Iren. I*, 9, 4, ἐν *Vigil. Christ.* XXI (1967), σ. 33 σημ. 15· ἰδέ καὶ A. Benoit, ἔ. ἀ., σ. 50, 55.

13. R. M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 168.

κούντως οικειός προς τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα¹⁴, τὰ ὁποῖα μὲ ἐπιδέξιον τρόπον χρησιμοποιοῖ εἰς τὴν κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἐπιχειρηματολογίαν του¹⁵. Ὁ Wilken ὑποστηρίζει τὴν πιθανότητα, ὅτι ὁ Εἰρηναῖος εἶχεν ἀναγνώσει τὸν Ὀμηρον ἐκ πρώτης χειρός¹⁶, ἐνῶ ὁ H. Diels ἀμφισβητεῖ ταύτην¹⁷. Ἡ ἀποψις τοῦ δευτέρου φαίνεται ὀρθότερα, διότι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἐλάμβανον τὰ ἐδάφια τῶν ἐλλήνων συγγραφέων ἐκ τῶν ἐγχειριδίων τῆς ἐποχῆς των¹⁸. Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι ὁ Εἰρηναῖος παραθέτει διάφορα ἐδάφια ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῖ ὡς ἐπεξήγησιν, ὅταν ἡ περίστασις ἀπαιτῇ τοῦτο¹⁹. Ἐκτὸς τοῦ Ὀμήρου χρησιμοποιοῖ ἢ καὶ ὑπαινίσσεται καὶ ἄλλα κλασσικὰ κείμενα καὶ πρόσωπα²⁰.

Ἡ μελέτη καὶ ἡ φιλολογικὴ ἀνάλυσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εἰρηναίου ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οὗτος ἐγνώριζεν ἀρκούντως τὴν ρητορικὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς του. Εἰς ταῦτα χρησιμοποιοῖ διάφορα ρητορικὰ τεχνάσματα διὰ σκοποῦς πολεμικοῦς. Εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ περισπουδάστου ἔργου του «Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως» ὁ Εἰρηναῖος παρουσιάζει ἑαυτὸν λίαν μετριοφρονα ὡς πρὸς τὴν ρητορικὴν τέχνην. Γράφει, λοιπόν, σχετικῶς: «...καί, καθὼς δύναμις ἡμῖν, τὴν τε γνῶμην αὐτῶν τῶν νῦν παραδιδασκόντων... συντόμως καὶ σαφῶς ἀπαγγελοῦμεν καὶ ἀφορμὰς δώσομεν, κατὰ τὴν ἡμετέραν μετριότητα... μήτε συγγράφειν εἰθισμένοι, μήτε λόγων τέχνην ἡσκηκότες»²¹. Ὀλίγον δὲ κατωτέρω, ἐπανερχόμενος εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, προειδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστην τοῦ ἔργου του, ὅπως μὴ ἀναμένῃ παρ' αὐτοῦ «λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν, οὔτε δύνάμιν συγγραφέως, ἣν οὐκ ἡσκήσαμεν, οὔτε καλλωπισμὸν λέξεων, οὔτε πιθανότητα, ἣν οὐκ οἶδαμεν»²². Κατὰ τὸν R. Wilken δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῆ, ὅτι αὐτὴ ἡ «ἀποκήρυξις» φιλολογικῶν ἀξιώσεων εἰς τὸ

14. Κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον (or. 18,82) ὁ Ὀμηρος ἦτο «ἡ ἀρχή, τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος» τῆς ρητορικῆς, τὰ δὲ ἔργα αὐτοῦ ἀπετέλουν τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς ἐλληνιστικῆς παιδείας· πρβλ. H. Margou, ἔ. ἀ., σ. 162.

15. R. Wilken, ἔ. ἀ., σ. 31-32· πρβλ. Ziegler, Irenäus der Bischof von Lyon, Berlin 1871, σ. 17.

16. R. Wilken, ἔ. ἀ., σ. 31-2.

17. H. Diels, Doxographi Graeci, Berlin 1929, σ. 170 κ.έ.· πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 23.

18. Πρβλ. R. - M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 158.

19. π.χ. ἰδὲ Εἰρην., Ἐλεγχος... I, 12,2· 13,6· 23,4· II, 5,4 κ.λ.π. πρβλ. R. Wilken, ἔ. ἀ., σ. 31-32.

20. π.χ. Εἰρην., Ἐλεγχος... II, 11,1 (Αἰσώπειοι μῦθοι), I, 30,14 (Λερναία ὕδρα), II, 18,15 (Μένανδρος), V, 13,2 (Οἰδίπους), I, 23,2 (Πίνδαρος), II, 21,2 (Στησίχορος) II, 14,1-7 κ.ά.

21. Εἰρην., Ἐλεγχος. I, Προοίμιον 2, BEΠ 5,94 (PG 7, 441).

22. Εἰρην., Ἐλεγχος. I, Προοίμιον 3, BEΠ 5,94 (PG 7, 444).

ἔργον του, ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν ἐν φιλολογικὸν τέχνασμα²³. Τὸ τοιοῦτον τέχνασμα δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς τοὺς συντάκτας ἐγχειριδίων ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς, ὡς τὸ «Περὶ ἰδεῶν» τοῦ Ἑρμογένους μαρτυρεῖ²⁴. Τὴν ἀποψιν τοῦ Wilken δέχεται καὶ ὁ R. M. Grant, ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι ἡ δικαιολογία τοῦ Εἰρηναίου «οὐκ ἐκζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχολουμένων λόγων τέχνην...»²⁵, εἶναι ὁμολογία ἀνθρώπου τινός, ὁ ὁποῖος ἦτο εἰθισμένος εἰς καλλίτερα πράγματα²⁶. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι αὐτὴ αὕτη ἡ «δικαιολογία» τοῦ Εἰρηναίου παρουσιάζει ρητορικὴν τινα ὑφήν, δεδομένου ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο, διευθετούμενον εἰς στίχους, ἔχει ἔκδηλα τὰ στοιχεῖα ρυθμικῆς διατάξεως. Ταῦτα εἶναι ἡ διαίρεσις τοῦ στίχου εἰς δύο ἡμιστίχια, τὸ ὁμοιοτέλευτον καὶ ὁ προπαροξυτονισμός. Ἴδου τὸ σχετικὸν κείμενον καθ' ἡμετέραν διάταξιν:

«οὐκ ἐκζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν... λόγων τέχνην, | ἦν οὐκ ἐμάθομεν,
οὔτε δύναιμι συγγραφέως, | ἦν οὐκ ἠσκήσαμεν,
οὔτε καλλωπισμὸν λέξεων, οὔτε πιθανότητα, | ἦν οὐκ οἶδαμεν».

Εἰδικώτερον τὸ σύγγραμμα τοῦ Εἰρηναίου («Ἐλεγχος...») μεθοδολογικῶς συμπίπτει, ἐν γενικαῖς γραμμααῖς, πρὸς τὰ πρότυπα τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς· εἰς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης ἀκολουθεῖ τὴν κλασσικὴν διαίρεσιν παρομοίων ἔργων καὶ δὴ τὴν Κικερώνειον τοιαύτην²⁷. Οὕτω τὸ exordium ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Προοίμιον 1-3. Ἀκολουθεῖ ἡ narratio, περιλαμβάνουσα τὰ λοιπὰ κεφάλαια τοῦ Α'. βιβλίου. Ἐν αὐτῷ ἐκθέτει τὴν διδασκαλίαν τῶν Βαλεντινιανῶν καὶ ἄλλων Γνωστικῶν. Λέγει σχετικῶς ὁ Εἰρηναῖος: «ἡ μὲν πρώτη (βίβλος) τὰς πάντων ἐκείνων γνώμας περιέχει καὶ τὰ ἔθη καὶ τοὺς χαρακτῆρας μνηύει τῆς πολιτείας αὐτῶν...»²⁸. Τὰ βιβλία Β—Ε ἀποτελοῦν τὴν confirmatio τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν confutatio τῶν Γνωστικῶν πλανῶν· ἐλλείπει ἡ Peroratio²⁹.

Εἰς τὴν διάταξιν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ ὁ Εἰρηναῖος χρησιμοποιεῖ τὴν ρητορικὴν ἀρχὴν τῆς κατ' αὔξησιν παραθέσεως αὐτῶν. Οὕτω τὸ Β' βιβλίον ἀφιερώνει εἰς ἐπιχειρήματα ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἀντικρούων τὰς Γνωστι-

23. R. Wilken, ἔ. ἀ., σ. 32 σημ. 5· πρβλ. F. Sagnard, La gnose valentienne et le témoignage de Saint Irénée, Paris 1947, σ. 70-77· Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 27.

24. Πρβλ. Schoedel, αὐτόθι.

25. Εἰρην., "Ἐλεγχος... Προοίμιον 3, ΒΕΠ 5,94 (PG 7, 444).

26. R. M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 165.

27. Πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 27.

28. Εἰρην., "Ἐλεγχος... III, 18,3. ἐν Sources Chret. 211 (1974), σ. 17.

29. Πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 27-28· Ἐώνος, προγυμνάσματα 12, ὑπὸ Spengel, σ. 120-1· Cicero· De Inv. i. 14,19· D. L. Clark, Rhetoric in Graeco-Roman Education, N.Y. 1957, σ. 70.

κας θέσεις από διαλεκτικοφιλοσοφικής απόψεως. Λέγει σχετικῶς ὁ ἴδιος: «...ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ (βίβλῳ) ἀνατέτραπται τὰ ὑπ' αὐτῶν κακοδιδασκαλούμενα καὶ γεγύμνωσται καὶ ἀποδεδείκται τοιαῦτα οἷα καὶ ἔστιν»³⁰. Τὸ Γ' βιβλίον περιλαμβάνει ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὡς ὁ ἴδιος ἐπιβεβαιοῖ: «ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τρίτῃ ἐκ τῶν Γραφῶν ἐποιεσόμεθα τὰς ἀποδείξεις...»³¹. Τὸ Δ' βιβλίον περιέχει ἐπιχειρήματα, θεμελιωμένα ἐπὶ λόγων τοῦ Κυρίου καὶ ἐν τῷ Ε' ἐξετάζει κυρίως τὴν περὶ ἐσχάτων διδασκαλίαν³².

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων συνάγεται, ὅτι εἶναι ἀστήρικτος ἡ ἀποψις, ὅτι ἐλλεῖπει ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ Εἰρηναίου ἡ ἐνότης, ἡ συνοχή καὶ ἡ μέθοδος³³. Ὁ ἱερός συγγραφεὺς δὲν ἀγνοεῖ τὰ φιλολογικὰ προβλήματα, τὰ συνδεδεμένα μὲ τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων³⁴.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν ρητορικὴν τέχνην, τὴν ὁποῖαν χρησιμοποιοῖ ὁ Εἰρηναῖος, παρατηροῦμεν τὰ ἀκόλουθα. Ἀντιμετωπίζων οὗτος πεπαιδευμένους ἀντιπάλους, ἐπιστρατεύει ὅλας τὰς φιλολογικὰς αὐτοῦ ἰκανότητας οὕτως, ὥστε ἡ ἀντίκρουσις αὐτῶν νὰ γίνεται ἐπὶ ἴσοις ὅροις. Ἀναιρῶν τὰς Γνωστικὰς κακοδοξίας καὶ ἐκθέτων τὰς ὀρθοδόξους θέσεις ὁ Εἰρηναῖος, χρησιμοποιοῖ συχνάκις διάφορα ρητορικὰ σχήματα· π.χ. τὸ τοῦ ὑπερβατοῦ καὶ τοῦ διαστήματος³⁵. Ἐξ ἄλλου γνωρίζει οὗτος τὴν ἀλληγορίαν, ἀλλ' ἀποφεύγει ταύτην³⁶. Ἐκτὸς τούτων ἔκαμε συχνὴν χρῆσιν τοῦ διλήμματος, τὸ ὁποῖον ἦτο γνωστὸν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς «περὶ δυοῖν καὶ ἀντικειμένων»³⁷. Ἴδου ἐν διλήμματι: «ἀλλ' εἰ μὲν ἕτερος παρ' ἐμὲ γέγονεν ἄνθρωπος, οὐδὲν παντελῶς τῆς αὐτοῦ ἀπωνάμην σαρκώσεως... εἰ δὲ κατ' ἐμὲ γέγονεν ἄνθρωπος, οὐδὲν τῶν ἐμῶν παντελῶς πρόσληπτον εἶασε πλὴν τῆς ἁμαρτίας ὡς οὐκ οὔσης τῆς φύσεως»³⁸.

Ἐνώπιον ἐνὸς τοιοῦτου ἐπιχειρήματος ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ ἀντίπαλος ἀντιμετωπίζει τὴν δυσκολίαν τῆς ἀπαντήσεως δι' ἐνὸς Ναὶ ἢ Οὐ. Μετ' ἰδιαιτέρας συμπαθείας ὁ Εἰρηναῖος χρησιμοποιοῖ πολλάκις τὴν ρητορικὴν ἐρώτησιν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἐν τῶν σχημάτων διανοίας³⁹. Τὰ ἐρωτήματα ὀφείλου νὰ

30. Εἰρη ν., Ἐλεγχος III, 18,3. ἐν sourc. Chr. 211, αὐτόθι.

31. Εἰρη ν., Ἐλεγχος III, 18,3, αὐτόθι.

32. Πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 27-8. — Δ. Σ. Μπαλάνοῦ, Πατρολογία, Ἀθήναι 1930, σ. 115-6 — ΒΕΠ, 5,90-1.

33. Ἴδὲ Δ. Σ. Μπαλάνοῦ, αὐτόθι. Ἀναγνωρίζει, ὅμως, οὗτος τὴν βαθύνοϊαν, τὴν διαλεκτικὴν ἰκανότητα καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ συγγραφέως.

34. Πρβλ. Εἰρη ν., Ἐλεγχος... V, 30,1. PG 7, 1203.

35. Πρβλ. Εἰρη ν., Ἐλεγχος... III, 7,1 PG 7, 864. Πρβλ. R. M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 166.

36. P. Lestrangant, Essai sur l' unite de la revelation biblique, Paris 1942, σ. 206-7.

37. Ἀριστοτέλους, Ρητορικὴ XXIV, 15, 1399, 18.

38. Εἰρη ν., ἀπόσπ. 52 ἐν ΒΕΠ 5,196.

39. Πρβλ. B. Reydens, La polémique de Saint Irénée, Recherches de theo-

εἶναι προαποδεδειγμένα καὶ ὁμολογούμενα, διότι ἄλλως οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἐπιφέρουν. Ἴδου ἓν παράδειγμα: «Quod igitur opus monstrabunt per semetipsos a Salvatore, sive a Matre ipsorum factum, aut majus, aut splendidius, aut rationabilius his quae facta sunt ab hoc qui haec omnia disposuit? Quos coelos firmaverunt? Quam terram solidaverunt? Quas emisierunt stellas...?»⁴⁰.

Τὸ δίλημμα πολλάκις ἀποτελεῖ λογικὴν ἀπόληξιν τῆς ἐρωτήσεως· διὰ τοῦτο ταῦτα συνήθως συνυπάρχουν. Παραθέτομεν σχετικὸν παράδειγμα: «dicemus autem adversus eos: utrumne hi omnes, qui praedicti sunt, cum quibus eadem dicentes arguimini, cognoverunt veritatem, aut non cognoverunt?»⁴¹.

Τὸ δίλημμα καὶ δὴ ἡ ἐρώτησις προσδίδουν ζωηρὸν ρητορικὸν ὕφος εἰς ἓν ἐδάφιον, ὃ δὲ Εἰρηναῖος εἰς τὴν ἀντιγνωστικὴν ἐπιχειρηματολογίαν αὐτοῦ βασιίζεται σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἐπὶ τοῦ διλήμματος καὶ τῆς ἐρωτήσεως⁴².

Ἐτερον ρητορικὸν τέχνασμα, χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου εἶναι τὸ ἐ ν θ ὄ μ η μ α. Τοῦτο κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι ρητορικὸς συλλογισμὸς, ὃ ὁποῖος σκοπεῖ εἰς τὸ πείσαι, βασιίζεται δὲ ἐπὶ τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ, ὃ ὁποῖος ἀποβλέπει πρὸς τὸ ἐλέγξει καὶ ἀποδείξει⁴³. Ἐκτὸς τοῦ ἐνθυμήματος χρησιμοποιεῖ τὰ ἐ π ι χ ε ι ρ ῆ μ α τ α. Οὕτω καλοῦνται οἱ παρὰ τοῦ ρήτορος χρησιμοποιούμενοι ἀποδεικτικοὶ λόγοι ἢ ἰσχυρισμοὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, τῆς πιθανότητος ἢ τοῦ ψεύδους τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ διακρίνονται εἰς κατ' εἶδος καὶ καθ' ὕλην ἐπιχειρήματα⁴⁴.

Μετὰ μεγάλης ἐπιδεξιότητος ὁ Εἰρηναῖος χρησιμοποιεῖ εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ τὸ ρητορικὸν τέχνασμα, γνωστὸν ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστὰς ρήτορας ὑπὸ τὸ ὄνομα π α ρ ά δ ε ι γ μ α ⁴⁵. Τὰ παραδείγματα παρέχουν μεγάλην δύναμιν καὶ ὠφέλειαν, ὅταν λαμβάνωνται προσφυῶς· διότι, ὄντα πράξεις καὶ τρόποι ἀνθρώπων, κινουσι τὴν συμπάθειαν, φωτίζουνσι τὸν νοῦν καὶ ὀδηγοῦσι τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸ νὰ κρίνῃ ὀρθῶς τὰ παρόντα καὶ νὰ συνάγῃ συμπεράσματα πολλάκις

logie ancienne et médiéval 7 (1935) σ. 8 κ.έ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 27-9. R. M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 166. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΑ', σ. 618.

40. Εἰρην., "Ἐλεγχος... ΙΙ, 30,3 PG 7,808· ἰδὲ καὶ ΙΙ, 33,2 κ.λπ.

41. Εἰρην., "Ἐλεγχος... ΙΙ, 14,7. PG 7,754-5· ἕτερον σχετικὸν παράδειγμα ἰδὲ ἐν ΙΙ, 33,2 PG 7, 831-2· πρβλ. ΙΙ, 15,3 PG 7,758.

42. Πρβλ. Reynders, ἔ. ἀ., σ. 8. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 29.

43. Ἀριστοτέλους, Ρητορικὴ Α, Β, 7-8· πρβλ. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. τ. ΙΑ', σ. 172. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 28. Τὸ ἐνθύμημα εἶναι εἰς συλλογισμὸς, τοῦ ὁποίου ἡ μείζων ἢ ἐλάσσων ὑπόθεσις παραμένει συχνάκις ἀνέκφραστος.

44. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΑ', σ. 464· πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 28.

45. Πρβλ. Θέωνος, Προγυμνάσματα 12, ὑπὸ Spengel 122-3. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 29. R. M. Grant, ἔ. ἀ., σ. 166-7, ἔνθα οὗτος παραθέτει παραδείγματα, ταξινομημένα κατὰ κατηγορίαν μετὰ παραλλήλων κειμένων,

καὶ περὶ αὐτῶν τῶν μελλόντων⁴⁶. Ἡ σπουδαιότερα μορφή τῆς ἐπιχειρηματολογίας αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἦτο ἡ προσφυγή εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ παρελθόντος⁴⁷.

Οὕτως, ἂν καὶ ἀλλαχοῦ κατακρίνη τὸν Πλάτωνα⁴⁸, ἐν προκειμένῳ ἀναφέρει αὐτὸν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐπικυρώσεως ἐνὸς ἐπιχειρήματος. Ἴδου τὸ σχετικὸν παράδειγμα: «Quibus religiosior Plato ostenditur, qui eumdem Deum et justum et bonum confessus est, habentem potestatem omnium, ipsum facientem iudicium, sic dicens...»⁴⁹.

Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ρητορικῶν σχημάτων ὁ Εἰρηναῖος συχρὴν ποιεῖται χρῆσιν τῶν λεγομένων ρητορικῶν τόπων. Κοινοὶ τόποι καλοῦνται ἐν τῇ ρητορικῇ τὰ καθ' ὕλην ἐπιχειρήματα. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι ἐσωτερικὰ ἢ ἐντεχνα καὶ ἐξωτερικὰ ἢ ἄτεχνα, διαιροῦνται καὶ οἱ κοινοὶ τόποι εἰς ἐσωτερικοὺς ἢ ἐντέχνους τόπους καὶ ἐξωτερικοὺς ἢ ἀτέχνους⁵⁰. Οὗτοι ἦσαν θεμελιώδη ἀξιώματα, χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν ρητόρων ὡς βάσις διὰ τὰ ἐνθυμήματα καὶ τὰ ἐπιχειρήματα⁵¹. Οἱ πλεῖστοι τούτων ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον παραλλαγὰι τῶν τόπων τοῦ Ἀριστοτέλους⁵².

Ὁ Εἰρηναῖος εἰς τὴν κατὰ τῶν Γνωστικῶν θέσεων ἐπιχειρηματολογία αὐτοῦ χρησιμοποιεῖ πολλάκις διαφόρους κοινοὺς τόπους. Οὕτως, ἀντιμετωπίζων τὴν περὶ Θεοῦ Γνωστικὴν διδασκαλίαν ὡς Πληρώματος, παραθέτει τὴν ἀκόλουθον ὑπόθεσιν — τόπον: «si autem extra illum est dliquid, jam non omnium est Pleroma, neque continet omnia»⁵³. Εἰς ἕτερόν τινα τόπον προτίθεται νὰ δείξῃ, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ γνῶσις τῆς αἰτίας πολλῶν φυσικῶν φαινομένων. Λέγει σχετικῶς: «...cum in hoc mundo hoc ipsum fiat, fugit nostram scientiam»⁵⁴. Ἐπομένως, συμπεραίνει, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν πραγμάτων τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος οὐσιωδῶς διακρίνεται καὶ διαφέρει τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εἶναι γνωστὸν ὡς «τόπος ἐκ τοῦ ἐλάττονος», ἦτοι ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἐλάσσονος ἐγκλείει αὐτομάτως τὴν ἀπόδειξιν τοῦ μείζονος⁵⁵. Ἀντιστρέφοντες τοὺς ὅρους τοῦ προαναφερθέντος κοινοῦ τόπου ἀναγόμεθα εἰς τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ, ἦτοι εἰς τὸν «τόπον ἐκ τοῦ μείζονος». Σχετικὸν ἐπιχείρημα, στηριζόμενον ἐπὶ τινος τοιοῦτου τόπου, χρησιμοποιεῖ ὁ

46. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΘ', σ. 612.

47. Πρβλ. Sch o e d e l, ἔ. ἀ., σ. 29.

48. π.χ. Εἰ ρ η ν., "Ἐλεγχος... II, 14,3-4. PG 7, 751-2· II, 33,2-4, PG 7,831.

49. Εἰ ρ η ν., "Ἐλεγχος... III, 25,5. PG 7, 969.

50. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. ΙΔ', σ. 651. Κοινοὶ τόποι ὀνομάζονται προσέτι καὶ γενικαί τινες καὶ τετριμμένοι ὑποθέσεις, ὧν συχνάκις γίνεται χρῆσις: αὐτόθι.

51. Πρβλ. Sch o e d e l, ἔ. ἀ., σ. 29.

52. Ἴδὲ σχετικῶς G. P. P a l m e r, The topoi of Aristotle's Rhetoric on exemplified in the Orators, Chicago 1934.

53. Εἰ ρ η ν., "Ἐλεγχος... II, 1,2. PG 7,710.

54. Εἰ ρ η ν., "Ἐλεγχος... II, 28,2. PG 7,805.

55. Πρβλ. Sch o e d e l, ἔ. ἀ., σ. 30.

Εἰρηναῖος ἐναντίον τῆς ἀντιλήψεως τῶν Γνωστικῶν, ὅτι κατέχουν τὴν γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Πῶς δύνανται νὰ διακηρύττουν, ἐρωτᾷ τοὺς Γνωστικούς, ὅτι γνωρίζουν τὰ μυστήρια ταῦτα κάλλιον τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτοι εἶναι ἡσόνος σπουδαιότητος ἢ ἐκεῖνος; Λέγει χαρακτηριστικῶς: «Irrationabiliter autem inflati, audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem...»⁵⁶.

Ἐξ ἄλλου, ὑπέικαν ὁ Εἰρηναῖος εἰς τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ὀρθόδοξος θέσις περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου εἶναι «ἀρμονικὴ», ἥτοι σύμφωνος πρὸς τὴν πραγματικότητα⁵⁷. Ἡ σχετικὴ θέσις αὐτοῦ ἔχει ὡς ἀκολούθως: «Quam quidem nos de conditione enuntiantes, aptabilia dicimus (apta est enim haec rhythmizatio his quae facta sunt) huic rhythmizationi...»⁵⁸.

Ἐτερον ρητορικὸν τέχνασμα εἶναι ἡ ὑπὸ τινος συγγραφέως ἀποδοχὴ τῆς θέσεως, ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος, οὔτε ὁ πρῶτος, ὅστις ἐκφράζει γνῶμην τινὰ περὶ τινος θέματος. Οὕτως ὁ Εἰρηναῖος ὑπογραμμίζει τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος δὲν ἀπορρίπτει τοὺς λόγους τῶν προφητῶν, τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων. Ἴδου τὸ σχετικὸν χωρίον: «Non enim per alios dispositionem salutis nostrae cognovimus. quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos... et omnes isti unum Deum factorem coeli et terrae, a lege et prophetis annuntiatum et unum christum Filium Dei tradiderunt nobis...»⁵⁹.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ταύτην θέσιν τοῦ Εἰρηναίου, οἱ Γνωστικοὶ δὲν ἀποδέχονται οὔτε τὴν Γραφήν, τὴν ὁποίαν συνήθως διαστρέφουν, οὔτε τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν: «τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν οὔσης, ἦν οὔτε οἱ προφήται ἐκήρυξαν — οὔτε ὁ Κύριος ἐδίδαξεν — οὔτε οἱ ἀπόστολοι παρέδωκαν... τὴν μὲν τάξιν καὶ τὸν εἰρμόν τῶν Γραφῶν ὑπερβαίνοντες»⁶⁰.

Οἱ Ἕλληνες ρήτορες ἠξιολόγουν τὰ πράγματα διττῶς καὶ διαζευτικῶς, ἥτοι ἀναλόγως τῆς ἀγιότητος ἢ μὴ ἀγιότητος αὐτῶν. Βάσει τοῦ τύπου τούτου ὁ Εἰρηναῖος ἀναζητεῖ ἐπιμελῶς τὰς «βλασφημίας» τῶν Γνωστικῶν, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὗτοι εἶναι ἀντίχριστοι. Ἴδου τὸ σχετικὸν κείμενον: «Super omnes

56. Εἰρην., "Ἐλεγχος... II, 28,6: PG 7,808.

57. Πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 30.

58. Εἰρην., "Ἐλεγχος... II, 15,3: PG 7,758.

59. Εἰρην., "Ἐλεγχος... III, 1,1-2: PG 7,844-5.

60. Εἰρην., "Ἐλεγχος... I, 8,1 BEII 5,108· πρβλ. σχετικῶς καὶ: III, 2,2 PG 7, 847, «cum autem ad eam (PG 7,520-1) iterum Traditionem, quae est ab apostolis, quae per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; adversantur Traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem... et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum... Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque Traditioni consentire eos».

est enim blasphema regula ipsorum... Blasphemant autem et in Dominum nostrum...»⁶¹.

Ἐκτός τῶν ἀναφερθέντων ρητορικῶν σχημάτων καί τεχνασμάτων ὁ Εἰρηναῖος δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ παροιμίας, ὅταν αὐταὶ ἐκφράζουσι μίαν γενικῶς ἀποδεκτὴν ἀλήθειαν. Τοιαύτας ἐχρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ρήτορες⁶². Ἀναϊρῶν τὰς «ὑποθέσεις» τῶν Γνωστικῶν ὁ Εἰρηναῖος κατηγορεῖ αὐτούς ὅτι τὴν διδασκαλίαν των χαρακτηρίζει ἡ ἀσυναρτησία καὶ ἡ συρραφὴ ποικίλων θρησκευτικῶν — φιλοσοφικῶν ἰδεῶν· πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιεῖ τὴν ἀκόλουθον παροιμίαν: «ἐξ ἀγράφων ἀναγινώσκοντες καὶ ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν ἐπιτηδεύοντες...»⁶³. Ἐξ ἄλλου, φρονῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀντικρούσῃ ἅπαντα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Γνωστικῶν, ἀναφέρει τὴν ἀκόλουθον παροιμίαν: «Nec enim oportet, quod solet dici, universum elibere mare eum, qui velit discere quoniam aqua ejus falsa est»⁶⁴.

Ἄλλὰ καὶ ἡ παρήχησις δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Εἰρηναῖον. Οὕτως ὁμιλῶν περὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, λέγει: «ἐν γὰρ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι ὑπακούει ὁ Χρῖστος καὶ ὁ Χρισθεὶς καὶ ἡ Χρῖσις ἐν ἧ ἐχρίσθη. Καὶ ἔχρισε μὲν ὁ Πατήρ, ἐχρίσθη δὲ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πνεύματι, ὃ ἐστὶν ἡ Χρῖσις...»⁶⁵.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ συγγραφικὴ τέχνη τοῦ Εἰρηναίου ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν ρητόρων τῆς ἐποχῆς του, διότι σκοπὸς τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ δὲν ἦτο ἡ ρητορικὴ ἐπίδειξις. Δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οἱ λόγιοι χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἑλληνιστικὴν ρητορικὴν, ἵνα ἐκφράσουσι Θεολογικὰς σκέψεις διὰ πολεμικοῦς κυρίως σκοπούς. Ἐν προκειμένῳ εἶναι ὀρθὴ ἡ παρατήρησις τοῦ R. M. Grant, ὅτι ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ Θεολογία δὲν δύναται εὐκόλως νὰ διαχωρισθοῦν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων· εἰς αὐτὰ δὲν ὑποτάσσεται ἡ Θεολογία εἰς τὴν ρητορικὴν, ἀλλ' ἀντιθέτως διὰ τῆς ρητορικῆς ἐκφράζεται ἡ Θεολογία⁶⁶.

61. Εἰρη ν., Ἔλεγχος, προοίμ. 3 IV βιβλ. PG 7,974.

62. Πρβλ. Schoedel, ἔ. ἀ., σ. 29.

63. Εἰρη ν., Ἔλεγχος... I, 8,1 BEΠ. 5,408.

64. Εἰρη ν., Ἔλεγχος... II, 19,8. PG 7,775· πρβλ. σχετικῶς Ἀθηναγόρου, πρεσβεία περὶ χριστιανῶν 12, BEΠ 5,290: «Καὶ γὰρ τὸ μέλι καὶ τὸν ὄρον δοκιμάζοντες μικρῷ μέρει τοῦ παντός τὸ πᾶν εἰ καλὸν δοκιμάζουσιν».

65. Εἰρη ν., Ἔλεγχος... III, 18,3· ἐν sources chret. 211 (1974), σ. 351.

66. R. M. Grant, Scripture, Rhetoric and theology in Theophilus, ἐν vig. chr. XIII (1959) σ. 37· πρβλ. N. Brox, Offenbarung, Gnosis und gnotischer Mythos bei Irenäus von Lyon, Salzburg 1966· T. Aude, Orientations Théologiques chez Saint Irénée, ἐν Traditio I (1943), 33-39.

Δικαίως, λοιπόν, ἡ ἀγία μορφή τοῦ ἐπισκόπου Λουγδούνου Εἰρηναίου δεσπόζει τοῦ Β'. μ.χ. αἰῶνος, τὰ δὲ σωζόμενα συγγράμματα αὐτοῦ κατέχουν σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Γραμματείαν. Ἡ ἱστοριοφιλολογικὴ ἀξία τούτων εἶναι ἀναμφισβήτητος.